

2. Божович Е. Д. Учителю о языковой компетенции школьника: психолого-педагогические аспекты языкового образования / Е. Д. Божович – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; – Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. – 288 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад, і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Волков Ю. Г. Человек: энциклопедический словарь / Ю. Г. Волков, В. С. Поликарпов. – М.: Гардарики, 2002. – 520 с.
5. Етимологічний словник української мови. – К., 1985. – 570 с.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
7. Краевский В. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. В. Краевский, А. В. Хуторской // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 3 – 10.
8. Крысин Л. П. Толковый словарь иностранных слов / Л. П. Крысин – М., 1998. – 847 с.
9. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н. В. Кузьмина – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001 – 144 с.
10. Надель-Червинская М. А., Черешский П. П. Большой толковый словарь иностранных слов / М. А. Надель-Червинская, П. П. Черешский – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – Т. 2. – 544 с.
11. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.
12. Равен Джон. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Джон Равен [пер. с англ.] – М.: «Когито-Центр», 2002. – 396 с.
13. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1985. – 966 с.
14. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования / А. Хуторской. – Народное образование, 2003. – № 2 – С. 58 – 64.
15. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – Санкт-Петербург, 1999. – 544 с.

У статті подаються результати психолого-педагогічного аналізу різних підходів вітчизняних і зарубіжних дослідників до визначення сутності і структури понять «компетенція» і «компетентність». Проводиться детальний аналіз основних характеристик цих понять.

Ключові слова: компетентність, компетенція, компетентнісний підхід, вища педагогічна освіта.

В статье подаются результаты психолого-педагогического анализа разных подходов отечественных и зарубежных исследователей к определению сущности и структуры понятий «компетенция» и «компетентность». Проводится детальный анализ основных характеристик этих понятий.

The results of psychological and pedagogical analysis of different approaches of native and foreign researchers to determination of essence and structure of concepts «competence» and «competency» are given in the article. The detailed analysis of basic descriptions of these concepts is conducted.

УДК 37(477)(«18»)

О.А. Лавріненко
м. Київ, Україна

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВИПУСКНИКІВ КИЇВСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Кінець XVIII – перша пол. XIX ст. – період початку національно-культурного відродження. На думку багатьох істориків сутність цього процесу полягає у відновленні різних сфер (національної, духовної, культурної, мовної тощо) народного буття після їхнього занепаду. О. Бойко у своїх працях говорить про те, що відродження пов'язане із значним зростанням уваги до проблем, явищ та процесів, які є національно значущими, але у попередні часи свідомо чи несвідомо гальмувалися або замовчувалися. У добу відродження

посилюється активність національної еліти, суспільних сил, які поживляють свою діяльність у всіх сферах життя – від культури до політики [4, с.173].

На підготовку педагогічних кадрів царської Росії, до складу якої входила більша частина українських земель, значний вплив здійснили освітні реформи імператриці Катерини кінця XVIII ст., які стосувалися введення переважно австрійської моделі народних шкіл. Погляди видатних західноєвропейських просвітників цього часу Гримма, Дальберга, Епіноса та й сам успіх австрійської реформи народної освіти, проведений в часи царювання Марії-Терезії надихали російських державно-політичних діячів на перегляд політики в освітній галузі. Причому, реформування системи навчання педагогічних кадрів не стало сліпим копіюванням іноземних моделей. У 80–90-х рр. XVIII ст. були визначені пріоритети та необхідні умови, від яких залежала життєвість системи освіти і на першому місці тут стояла підготовка педагогічного персоналу та учбової адміністрації. Для дослідників історії педагогічної майстерності велике значення має регламентація образу вчителя-майстра, визначена «Керівництвом учителям молодших класів народних училищ» (1786 р.) за яким визначалося: «Подібно до особливого «стану людей» педагогічний стан характеризується певним, властивим лише йому, набором особистісних професійних рис: християнське благочестя, любов («не пихата, але природна і щира), бадьорість, терпіння, безпристрасність і поблажливність [7, с.301].

До початку XIX ст. «Керівництво» було головним документом у розробці системи підготовки вчительських кадрів, в якому виокремлювалися положення, що стосувалися рівня педагогічної майстерності вчителя-вихователя:

1. З боку учнів авторитет педагога спирається на повагу, тобто на ті характеристики, які учні дають вчителю про його мистецтво і вправність у викладанні.

2. Вчитель – не лише викладач певного предмету, але й вихователь. Кожен крок його поведінки, кожна дрібничка у спілкуванні з учнями мають бути розраховані на те, аби виховати найкращі людські риси, навчити їх мислити правильно і вчиняти з розумом, чесно і благоприсойно.

3. На власному прикладі демонструвати учням наступне: як правильно сидіти, ходити, робити поклони, прохати чемно і говорити ласкаво.

4. Вчитель, який не володіє спеціальними педагогічними вміннями, не виконує покладені на нього професійні обов'язки повинен пам'ятати про відповідальність: а) перед Богом; б) перед урядом; в) перед батьками учнів; г) перед дітьми; д) перед собою [7, 302].

Така ретельна регламентація ідеалу вчителя-майстра була характерною для свого часу, але тут важливими є ті заходи, які здійснювалися царським урядом для підготовки педагогічних кадрів, формування педагогічної майстерності в рамках нової системи освіти. До початку XIX ст. в країні велися активні пошуки створення оптимальної системи, що дозволяла б на високому науково-теоретичному і практичному рівні готувати педагогічні кадри. В Росії працювали наукові консультанти (переважно іноземного походження) для керівництва заходами з відкриття вчительських вищих і середніх спеціальних освітніх закладів. Проте, всупереч переконанням академіка Епіноса про відкриття на кшталт австрійської системи декількох вчительських семінарій, була організована всього одна у Петербурзі, яка не задовольняла потреб у педагогічних кадрах і не давала достатньої підготовки її вихованцям. Хибні висновки комісії з вивчення освітньо-виховної системи Петербурзької вчительської семінарії, як єдиного професійного закладу з підготовки вчителя, які полягали в тому, що для майбутнього працівника шкільної установи, вчителя-вихователя достатньо ґрунтовного знання того предмету, який в подальшому він стане викладати в школі, призвела до її занепаду і відсутності широкої популярності серед вступників та бажаючих стати вчителями. Суспільство і громадськість царської Росії, прагнучи державного розквіту, усвідомлювали необхідність створення нових вищих і середніх педагогічних закладів, де б викладалися не лише спеціальні наукові дисципліни, а й основи психології,

педагогіки, методики, фізіології вищої нервової діяльності та ін., тобто ті предмети, які потрібні для підготовки вчителя-професіонала, вчителя-особистості, здатного усвідомлювати і керувати як власною, так і колективною педагогічною дією.

Важливим історичним періодом для розвитку педагогічної освіти був час царювання імператора Олександра I. Сучасники відзначали той факт, що ставши на престол, Олександр I послабив заборону на ввіз закордонної літератури та необґрунтованої цензури, яка існувала при Катерині II та Павлу I. В одному із перших його указів говорилось: «...Желая доставить все возможные способы к распространению полезных наук и художеств, повелеваем запрещение на впуск из-за границы всякого рода книг и музыки отменить, равномерно запечатанные типографии распечатать, дозволяя как привоз иностранных книг, журналов и прочих сочинений, так и печатание оных внутри государства» [6, с.2].

За імператора Олександра I були запроваджені 8 профільних міністерств і серед них виокремлювалося освітнє міністерство (1802 р.). Історики того часу твердять про суперечки, що точилися серед фундаторів міністерства щодо його назви. Пропонувалося назвати Міністерством суспільної освіти, Міністерством виховання та ін. Після досить тривалих дебатів державні чиновники зупинилися на назві Міністерство народної освіти. Разом з тим 24 січня 1803 р. цар затвердив «Попередні правила народної освіти», які містили в собі 48 статей. В цих правилах було сказано: «1) Народна освіта в Російській імперії є невід'ємною частиною державного ладу і на чолі профільного міністерства стоїть Міністр народної освіти, в його віданні знаходиться Головне управління училищ; 2) для моральної освіти громадян відповідно до обов'язків і користі кожного суспільного стану запроваджуються чотири види навчальних закладів: а) училища приходські; б) училища повітові; в) училища губернські чи гімназії; г) університети [5, с.3].

За цими наказами Імператора в кожному губернському місті повинна бути, принаймі, одна гімназія, в кожному повітовому місті – одне повітове училище. Училища декількох губерній об'єднувалися в навчальний округ, підвідомчий Попечителю. В округах планувалося зводити університети «для викладання вищих наук» (в С-Петербурзі, Казані, Харкові) [5, с.4].

Відродно, що першим міністром народної освіти Росії став українець, уродженець Чернігівщини, П. Завадовський (1738–1812 рр.) – вихованець Києво-Могилянської академії, палкий прихильник всеохоплюючої освіти народу. Директором канцелярії (керуючим справами міністерства) призначений відомий науковець, теж українець, В. Каразін. Саме В. Каразін, усвідомлюючи неocenенне значення освітньої справи на батьківщині, став фундатором відкриття Харківського університету.

Відкриття Харківського університету відбулося 17 січня 1805 р. і першим його ректором був обраний І. Ризький, а членами училищного комітету І. Тимківський, Т. Осиповський, Умляуф і Стойкович. Історик Д. Багалій, говорячи про особистість ректора І. Ризького зауважував: « Вибір цей більш ніж вдалий. Це був істинний і достойний представник університету, справжній *rector magnificus*, людина, яка виділялася із загалу вчених неперевершеним даром культури мовлення, ділової енергії, знанням життя народу і, врешті-решт неабиякими моральними якостями» [2, с.206].

Але для дослідження становлення і розвитку педагогічної майстерності в процесі підготовки педагогічних кадрів важливого значення мала освітня і виховна системи запровадженого в 1811 р. педагогічного інституту при Харківському університеті. Н. Дем'яненко, І. Важинський, І. Прокопенко та інші. здійснили ретроспективу загальнопедагогічної підготовки у педвузі при Харківському університеті, прослідкували тенденції і закономірності впровадження педагогічних дисциплін, практичної підготовки в системі освіти майбутнього вчителя. Щодо навчання елементам педагогічної майстерності, то слід зазначити, що саме в педагогічному інституті при університеті, в навчально-виховній системі вузу вони представлені достатньо яскраво. М. Демков у «Російській педагогіці»

доводить, що до педагогічної підготовки в інституті ставились дуже серйозно і відповідально. Бажаючі отримати професію вчителя повинні прослухати теоретичні курси університетської програми і лише потім, виявивши комунікативні здібності, довівши спроможність здійснювати навчально-виховну дію, маючи здатність до викладання і природні задатки внутрішньої і зовнішньої комунікації – стати студентами педагогічного інституту. Випускникам, які закінчили інститут, присвоювалася, в залежності від їх педагогічних обдарувань і відповідних професійних знань та вмінь, кваліфікація вчителя: кращі студенти ставали старшими педагогами, інші, які не виявили високих професійних навичок – молодшими. Всі випускники-педагоги отримували другий університетський диплом і розподілялися на вакантні вчительські місця Харківського та ін. навчальних округів [5, с.26].

Твердження багатьох дослідників історії становлення і розвитку Харківського університету про те, що до запровадження педагогічного інституту в 1811 р. педагогічна підготовка була відсутньою нами не поділяються. Сучасні історико-педагогічні дослідження Н. Дем'яненко, Л. Юрченко дозволяють стверджувати, що протягом 1807–1811 рр. в університеті читався курс педагогіки О. Рейнішом. Цей курс базувався на дидактичних та виховних принципах, розроблених німецькими педагогами Г. Німейером та Й. Песталоцці. У звіті за 1812 р. містяться дані про читання курсу загальної та приватної педагогік, дидактики і методології, які стосувалися кожного навчального предмету, прийомів і способів викладання директором педагогічного інституту, проф. Х. Роммелем. Але важливим моментом для формування майстерності випускника вузу був власний приклад викладача, його вміння демонструвати належний рівень ораторського мистецтва, наукові знання, систему передачі цих знань, способи і прийоми включення аудиторії у взаємодію із лектором. Надзвичайно популярними і повчальними для студентів стали так звані актові промови. Перша така своєрідна навчальна форма роботи відбулася 17 січня 1805 р. Свою неперевершену майстерність викладу суті проблеми демонстрував попечитель університету, граф С. Потоцький, виступаючи з промовою «Про нове облаштування в Росії училищ і їх користі». Студенти із захопленням слухали актові промови професорів Ризького, Бален-де Балю, Якоба, Каменського та ін., які стосувалися нагальних для того часу проблем педагогіки, методики, організації виховання дітей. Так, неперевершений оратор, який вмів збудити позитивні почуття у студентів, професор Бален-де Балю на актовій промові 1807 р. обстоював ідею суспільного виховання, переваг цього виховання над приватним, відводячи важливу роль педагогічній майстерності вчителя-вихователя в системі взаємодії з учнями: «...Вчитель школи повинен уміти розкрити обдарування розуму учнів, збагатити корисними і приємними знаннями, збуджувати в їх серці любов до всіляких добродішностей, володіти способами настанов і вміннями привести відповідні приклади, виховувати здорове тіло, міцність і моторність» [2, с.688].

Професори і викладачі університету, усвідомлюючи те, що і переважна більшість випускників стане в майбутньому не лише науковцями, а й викладачами середніх і вищих закладів освіти, здійснювали опосередкований вплив на їх свідомість через власну педагогічну взаємодію, створення сприятливої атмосфери спілкування і обрання відповідного стилю. Так, будучи незмінним і зразковим ректором університету, віддаючи багато сил адміністративним клопотам, І. Ризький (про педагогічні погляди І. Ризького йшлося вище) став неперевершеним майстром викладання, видатним і шанованим ритором, красномовцем і вченим протягом першого десятиліття існування вузу. Сучасники – професор-іноземець Роммель, студенти Селиванов та Розальон-Сокальський у своїх спогадах про ректора визнавали надзвичайний природний дар і високу педагогічну майстерність ученого: «Він володів неперевершеним мистецтвом красномовства, пристрастю до прозаїчного, а особливо до віршованого викладу власних думок на лекційних заняттях. В очах харківського студентства, яке прагнуло за всяку ціну потрапити на лекції Ризького, він

прославився не аби яким науковим та педагогічним авторитетом. Усякий студент, що розпочинав писати вірші, виношував мрію піддати свої твори критиці та рецензуванню строгого, але водночас авторитетного вчителя – І. Ризького» [3, с.324-326].

Видатним майстром педагогічної справи Харківського університету був П. Гулак-Артемівський. Його педагогічна діяльність у стінах вищого навчального закладу співпала з епохою тяжіння керівництва до містики і переслідування, нехтування всякого викладання на релігійно-моральному ґрунті. Період 30-40 рр. ХІХ ст. (час, коли за невідвідування лекцій із богословської філософії проф. Дудровича студенту-математику, майбутньому світилу науки Остроградському було відмовлено в присудженні наукового ступеня) став плідним для П. Гулака-Артемівського, адже в 1828 р. «за отличное трудолюбие, усердие к исполнению обязанностей и познания» він був удостоєний звання ординарного професора. Тричі вчений обирався деканом словесного факультету (1829, 1833 і 1837 рр.), а з 1841 р. і аж до відставки був ректором Харківського університету [3, с.330].

За педагогічну майстерність П. Гулака-Артемівського згадували його учні. Вихованець університету кінця 20-х – початку 30-х рр., студент Н. (ім'я невідоме) так згадує про свого професора: «Не лише студенти любили його лекції, але їх відвідували часто сторонні особи. Він причаровував своїх слухачів даром слова, вишуканими зворотами мовлення і взагалі – вмінням збуджувати увагу аудиторії». Інший студент І.Б. (вступив до університету в 1824 р., повне ім'я невідоме) відмічав красу викладу лекційного матеріалу вченого, його структурованість і чіткість, зрозумілість, навіть найдрібнішої деталі. Ще один вихованець університету, студент Геєвський про Петра Петровича згадував: «Великої вченості на лекціях професор не показував, проте був великим майстром художнього слова – справжнім оратором. Навіть лекції Гулака-Артемівського о 5 год. вечора, при свічках, у величезній аудиторії, із спогляданням блиску діамантових перснів, унизаних на всіх пальцях обох рук, з урочистою дикцією, подобались, якщо не за внутрішнім змістом, то за зовнішніми прийомами взаємодії із слухачською аудиторією» [3, с.332].

Заздрісники таланту вченого писали різне про його особистість, переважно негативні речі, в яких наголошували на фаховій убогості і обмеженості, проте більшість студентів прагнули потрапити на заняття П. Гулака-Артемівського, щоб навчитися прийомам заволодіння увагою аудиторії, риторичним умінням, комунікативній культурі мовлення. У спогадах студента Пашкова за 1840 р. йдеться: «В науковому плані лекції Гулака-Артемівського не приносили ніякої користі, проте були самі по собі привабливі для слухачів. Він говорив надзвичайно красиво, розповідав багато історичних анекдотів, випадків, бувальщин і байок і це виходило так вправно і захоплююче, що все сприймалось легко і невимушено, із задоволенням» [3, с.333].

Образ учителя-майстра, дійсного сподвижника освітньої справи, надихав студентів Харківського університету на вдосконалення власної особистості, переймання тих кращих рис і професійних якостей, які демонстрували професори у взаємодії зі студентами. Російський історик ХІХ ст. І. Соловйов згадує про «зірку першої величини на небосхилі університету», професора словесного факультету М. Луніна: «Виклад його лекцій був блискучим, мова його відрізнялася вишуканістю, яка стала основою історичних творів М. Костомарова, його учня. Чистотою і висотою своїх моральних достоїнств Лунін уособлював образ вишуканої московської професури. Своім способом життя, своєю пуританською чесністю і безмежною вченістю Лунін вражав студентів і мав на них величезний вплив. Весь відданий науці, обмежений знаннями житейської мудрості, палкий поборник добра і непримиренний ворог зла в усіх його виявах, хворий і роздратований Михайло Михайлович не завжди був тактовним і стриманим у спілкуванні з вихованцями, проте мав славу «найпопулярнішого професора». Не рідко він звертався до студентів з гіркими і навіть суворими словами, будучи не завжди правим. Але молодь вибачала йому такі випадки, бо його майстерність спілкування, талант педагога були вищими за це. При

згадці про М. Луніна навіть суворий вигляд обличчя співрозмовника змінювався на лагідний, усвідомлюючи моральну висоту цього видатного вченого, педагога, ідеальний образ якого змалював М. Гоголь»[10, с.173].

За Статутом університету 1804 і 1835 рр. вуз і педагогічний інститут при ньому мали одну спільну мету – готувати учителів для середньої і викладачів для вищої школи.

З огляду на розвиток педагогічної майстерності майбутніх працівників освіти, в стінах вузу відповідно до § 54 Статуту 1804 р. вводилися обов'язкові виступи студентів із науковими доповідями після закінчення іспитів. Робота перед великою аудиторією і професорсько-викладацьким складом мала надзвичайно важливе значення для мовної і загальної комунікативної підготовки студентів. Але відомий факт, коли попечитель Харківського учбового округу Є. Корнеєв у 1823 р. дав досить різкий негативний відгук про невдалі спроби ораторського мистецтва студентів: «Будучи присутнім при нинішньому університетському акті 30.07. 1823 р., я, між іншим, помітив, що по-перше, промови виголошувалися студентами недбало, не достойно такому високому закладові, як університет; по-друге, майже ніхто не вмів виразно читати, викликати почуття прочитаним у слухачів, а багато студентів читали з помилками і без належної підготовки. Тому я маю намір видати розпорядження, щоб на кожному факультеті ретельного готувалися до виголошення студентами промов на урочистому акті і на викладачів-філологів покласти обов'язок примушувати вихованців у класних кімнатах тренуватися читати голосно і виразно, із відповідною поставою та рухами тіла, навчаючи їх тим самим декламації та ораторському мистецтву. А професорам, які читають відповідну дисципліну, навчити як можна найкраще висловити свої думки у словесній формі, не поспішаючи, не збиваючись, роздумуючи над виголошеним» [8, с.53].

З перших років існування харківських вищих навчальних закладів важливого значення надавалося принципіві науковості викладання. Розглядаючи його суть, прогресивні професори педінституту та університету підкреслювали, що оволодіння студентами науковим змістом освітніх програм значною мірою залежали від особистості наставника, його педагогічної майстерності, моральних якостей, високого рівня наукової підготовки. Професор Харківського педінституту І. Срезневський з цього приводу писав: «Справжнім наставником може бути лише той, хто сам високоосвічений, хто сам обдарований, любить свою справу, морально чистий; найнещаднішим є той, кого виховав нездібний, неосвічений і неморальний наставник».

На розвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів педагогічного інституту при Харківському університеті значний вплив здійснювали так звані «приятные искусства», тобто предмети культурологічного циклу – малювання, співи, хореографія. Викладання цих предметів розпочалося з самого заснування вузу. Університети в своїй освітній і виховній системах мали поєднувати всі засоби для досягнення всебічного і гармонійного розвитку студентів. Ця теза стала особливо актуальною за царювання Олександра I. Так, у відповідності до §3. п.5 і §22. Статуту 1804 р. до штату викладачів Харківського університету включались три вчителі «приятных искусств», які студентів казеннокоштных навчали безкоштовно, а інших – за помірну, встановлену університетським керівництвом, плату. При відсутності в Харкові впродовж тривалого часу вищих, середніх і професійних закладів мистецького спрямування, на викладачів музики, малювання і хореографії покладався обов'язок формування естетичного смаку своїх вихованців, організацію і проведення концертів, виставок, творчих вечорів тощо. Вчителями малювання Харківського університету були, переважно, іноземці. Але вони здійснювали неоціненний вклад в систему педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Так, німець за походженням, Матес Яків Миколайович, уродженець Гамбурга, 22-річним юнаком вже викладав малювання студентам університету, звертаючи увагу не лише на техніку малюнка, а й на культуру зображення певного предмету чи геометричної фігури, правильність розташування малюнку на дошці і т.

ін. Майже одночасно із Я. Матесом малювання викладав інший німець Август Шепфлін, який студентів навчав ландшафтному живопису. Велике значення для використання в навчальній діяльності майбутніх учителів історії мали картини викладача Флора Репніна – представника історичного живопису [8, с.371].

Варто звернути увагу на той факт, що керівництво університету, як і його попечителі, велику увагу приділяли розвитку музичного мистецтва, вбачаючи в ньому неоціненний чинник професійної підготовки майбутнього вчителя, формування загальної і сценічно-виконавської культури, як складову педагогічного професіоналізму. Про це свідчить лист попечителя університету графа Потоцького до відомого на той час музиканта і виконавця, учня славетного Гайдена, 27-річного І. Вітовського в якому йшлося: «Сим уведомяю вас, что по прошению вашему приняты вы в Харьковский университет учителем музыки с штатным жалованием до пяти сот рублей в год. Сверх того, если можно будет, представится вам приличная квартира. Должность ваша будет – обучать в университете по правилам игре на фортепиано и на скрипке в определенные часы. В свободное от должности время не возбраняется вам преподавать уроки частным образом у себя на квартире или в других домах. Зимой, по прошению вашему, будете от университета увольняемы вы, ежегодно на 2 месяца, дабы иметь возможность в других губерниях давать концерты в пользу свою» [8, с. 379].

В. Антонюк у своїх науково-педагогічних розвідках підкреслює настільки високий аматорський рівень музично обдарованого студентства Харківського університету, що він дозволяв улаштовувати програмно насичені музикально-вокальні вечори. Цьому сприяла музично-просвітницька діяльність П. Сокальського, який увів у практику домашнє музикування. Крім того, високий рівень естетичної культури студентів сприяв тому, що у 1817 р. вони виступили ініціаторами започаткування в місті філармонійного життя і запропонували бути попечителем філармонійного товариства самому губернаторові [1, с. 49-50].

Як бачимо, керівництво закладу, вбачаючи в музичному вихованні важливі складові професійної майстерності вихованців, йшло на значні поступки для задоволення потреб викладачів музики. Справі популяризації класичної музики допомагали викладачі університету різних років І. Лозинський, Я. Зенькевич, В. Андреев, Ф. Шульц та інші. Студенти навчалися не лише майстерності гри на тому чи іншому музичному інструменті, а й працювали над поставою, сценічною пластикою, мімікою, пантомімікою – необхідними елементами виконавської техніки, потрібними у майбутній педагогічній діяльності. Варто зазначити, університет не шкодував коштів для організації і проведення концертів, тематичних вечорів, виступів викладачів перед студентською та місцевою аудиторіями. Так, скажімо на видатки, пов'язані із організацією урочистих щорічних актів, у яких брали участь великі студентські хори і оркестри, передбачалося близько 250 крб. – сума, надзвичайно велика, як на той час. Крім того, кошти виділялися й для запрошення кріпосних музикантів із панських маєтків для підсилення звучання і неперевершеності виконання студентського мистецького колективу [8, с.379].

У Харківському університеті організовувалися заняття з хореографії, що проводилися переважно факультативно, в позаурочний час. Саме на таких заняттях студенти отримували ази невербальної комунікації, прагнучи гармонійно поєднувати набутий у вузі внутрішній особистісний зміст із зовнішніми виявами – осанкою, поставою, узгодженістю жестів, ходом, що в подальшій діяльності мали величезне значення для вираження діапазону почуттів у процесі педагогічної взаємодії. Одним із перших викладачів танцювального мистецтва Харківського університету був А. Балашов, який проводив заняття в понеділок і четвер. З 1810 р. на посаду викладача хореографії був запрошений росіянин І. Єропкін, викладач однієї із гімназій Орловської губернії. Керівництво університетом було стурбоване віком хореографа (на той час йому виповнилося 46 років). Але із повідомлення директора гімназійної установи видно: «Він кріпкий, легкий, рухливий, достатньо володіє інформацією про старовинні і сучасні танці, може сам теоретично змодельовати хореографічну постановку

і проводити репетиції. Єропкін здатний поставити наступні танці: менуети різних видів, аларен, контрданс, кадрили, козачок польський та англійський, полонез, вальси різних видів і не лише здійснювати авторські постановки, а й навчити вихованців усім необхідним танцювальним елементам» [8, с.382]. Саме при І. Єропкіну керівництво вузу вирішило брати плату із своєкоштных студентів у сумі 30 крб. на користь учителя хореографії.

Вагомий внесок у розвиток педагогічної освіти, підготовку педагогічних кадрів та формування педагогічної майстерності вчителя-вихователя здійснив університет Св. Володимира в Києві, заснований 15 липня 1834 р. Одним із завдань, поставлених перед Київським університетом при його заснуванні, була підготовка вчительських кадрів для середньої школи (за статутом університету 1842 р. в ньому існували педагогічний, юридичний і медичний інститути та установи для незаможних студентів) [9, с.221].

Професійно-педагогічні вміння і навички, необхідні для організації навчально-виховної роботи студенти отримували на теоретичних заняттях з педагогіки і психології. Першим викладачем психології в університеті Св. Володимира вважають проф. О. Новицького. Він став автором підручника «Керівництво до дослідної психології» (1840 р.) в якому вчений намагався обґрунтувати нервово-фізіологічну основу процесів пам'яті, значення уваги і уяви в роботі вчителя-вихователя та в цілому знань психології дитини у педагогічній праці. Новицький, на глибоке переконання його сучасників, був істинним майстром педагогічної справи та вмілим лектором. Ординарний професор університету В. Шульгін, захоплюючись майстерністю викладача психології та позитивним впливом на студентів так писав про свого колегу: «Лекції професора Новицького не лише справляли враження особливою змістовною глибиною, а й мистецтвом викладу. Новицький володів у цьому відношенні рідкісним даром. Усім студентам, його слухачам, запам'яталася та дивовижна простота, ясність та послідовність, з якими він передавав свої думки. Жодного теоретичного положення він не обминав, щоб не «розкласти по полицкам». Велику практичну користь виносили студенти із лекцій професора. Йому вони зобов'язані отриманням чіткості і логічності мислення, вмінням правильності і простоти у викладі навчального матеріалу. Студенти, які пізніше стали вчителями, відзначали, що лекції його про систему Платона могли бути зрозумілими і учням четвертого класу гімназії» [12, с.115].

Великого значення керівництво університету приділяло формуванню особистості майбутнього вчителя та викладача вузу. Відповідно до «Правил для студентів», які були видані в 1840 р., встановлювався строгий контроль за культурою поведінки та дотриманням вимог зовнішнього вигляду кожного, без виключення, студента. Причому, в університеті склалася досить жорстока і, часом, не виправдана система покарань, про яку існує ряд історичних фактів. Так, в 1848 р. казеннокоштный студент Трохимов знаходився 6 днів у самовільній відлучці з інституту. Ректор університету для покарання Трохимова за цей вчинок і для прикладу іншим призначив студента вчителем у Порицьке міське училище Волинської губернії. В квітні 1849 р. казеннокоштный студент Л. Лабуцький, якого зустрів ректор на прогулянці розхристаним, був покараний. На другий день «...За такое неповиновение воле начальства и в пример другим» генерал-губернатор Бібіков відправив його вчителем у Пржевальське приходське училище Волинської губернії. Призначення вчителями супроводжувалось звільненням із числа студентів, але вважалось виховним засобом найменш тяжким, ніж просто відрахування, бо студент, який набував педагогічного досвіду і отримував позитивні характеристики, мав право на поновлення.

Дослідження архівних матеріалів з минулого Київського університету дає підстави стверджувати, що професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів, а особливо формування в них здібностей, умінь та навичок, необхідних для майбутньої діяльності на посаді вчителя відбувалася досить поверхово. Студенти самі шукали можливості застосування отриманих теоретичних знань на практиці, беручи посильну участь у навчанні грамоті та закону Божому в приватних недільних школах на громадських засадах і цілком

безоплатно [11, с.2]. Головною турботою керівництва університету, а особливо його керманіча, генерал-губернатора Бібікова було недопущення їх участі у політичних заходах, відгородження від політичних і соціальних проблем суспільства. І. Соловйов, розглядаючи систему освіти окремих царських університетів через спогади їх вихованців, так пише про Київський вуз часів Бібікова: «Студенти вели себе за програмою генерал-губернатора: забавлялись більярдом, грали в карти, відвідували, а іноді влаштовували погроми в публічних будинках на Андріївській горі, проте політикою явно не цікавились. Вихідці із Західних губерній, переважно поляки, політикою займались достатньо серйозно, але вміли це конспірувати. Студенти ж російського походження були так далекі від суспільно-політичного життя, що навіть газет не читали. Одного разу Бібіков відвідував клініку, яка в той час знаходилася в приміщенні університету. Зібравши студентів-медиків та інших спеціальностей, він виголосив промову такого змісту: «Ви, панове, танцюєте, граєте в карти, обходжуєте чужих жінок... Відвідайте будинки розпусти, бийте їх, жінок легкої поведінки, робіть з ними, що заманеться, але політикою не займайтеся, бо вижену вас негайно з університету! Такою була «етична» програма ректора, сумнівна в своїй суті та «мундирна» за змістом» [10, с.196].

Вчена рада Київського університету Св. Володимира, як засвідчують численні архівні джерела, видавала посвідчення на право здійснення педагогічної діяльності окремим випускникам, які не отримували спеціально-педагогічної підготовки. Для цього необхідні були клопотання керівництва освітніми закладами з регіонів та характеристики з місця роботи (переважно зі шкільної установи), в яких зазначалася здатність тієї чи іншої особи організовувати навчально-виховний процес.

Лише, починаючи з 1904 р., керівництво університету та професорсько-викладацький склад проводить активну роботу щодо вдосконалення педагогічної майстерності студентів, залучаючи їх до поза аудиторної та позакласної роботи (постановки спектаклів, влаштування тематичних вечорів та концертних програм тощо). Навіть існують відомості про запрошення у 1907 р. акторів із київських театрів для читання теоретичних курсів та проведення практичних занять із постановки голосу, дикції та дихання для вдосконалення педагогічної техніки студентів, які в подальшому обирали вчительську професію, або прагнули залишитися на кафедрах викладачами фахових дисциплін. Хоча ця форма роботи була організована не належним чином, бо професура університету, в переважній своїй більшості, обстоювала виключно науково-теоретичну підготовку студента, не звертаючи уваги на важливість і необхідність професійно-педагогічної та практичної підготовки.

Література:

1. Антонюк В. Українська вокальна школа: етнокulturологічний аспект: [Монографія]. Вид. друге, перероб. і доповн. / В. Антонюк. – К.: Українська ідея, 2001. – 144 с.
2. Багалей Д.И. Очерки из русской истории / Д.И. Багалей. – Харьков, 1911. – Т. 1: Статьи по истории просвещения. – 624 с.
3. Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. Т. 3: Багалей Д.И. Очерки из Русской истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. I (1802 – 1815 гг. / Д.І. Багалій; Упоряд., голов. ред., вступ. ст. В.В. Кравченко; Редкол.: В.І. Астахова, К.А. Астахов, В.С. Багіров та ін.; Комент. Т.Г. Павлова; Пер.: М.С. Лапіна та ін.; НАН України, Ін-т укр. Археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Харк. гуманітар. ун-т «Народна українська академія» та ін. – Х.: Вид-во НУА, 2004. – 1151 с.
4. Бойко О.Д. Історія України у ХХ столітті (20 – 90-ті роки): Навч. посібник для студентів / Олександр Бойко. – Ніжин: «Стиль», 1994. – 284, [1] с.
5. Демков М.И. История Русской педагогики / М.И. Демков. – Ревель: типография «Ревельских известий», 1895. – Ч. I.: Древне-русская педагогика (X – XVII в.). – 324 с.
6. Демков М.И. История русской педагогики. Изд. 2-е / М.И. Демков. – М., 1910. – Ч. III: «Новая русская педагогика (XIX век)». – 536 с.
7. Из истории учебных реформ Императрицы Екатерины II // Известия по народному образованию. – 1909. – Ч. XX. – С. 299 – 307.

8. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования. (1805 – 1905). История факультета / [Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея]. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1908. – 388 с.

9. Історія Київського університету / Відп. ред. проф. О.З. Жмудський. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 626, [2] с.

10. Соловьев И.М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников / И.М. Соловьев. – С-Пб.: Кн. изд-во «Энергия», б/г. – Вып. I.: «Университеты до эпохи шестидесятых годов». – 206 с.

11. Сообщение попечителя Киевского учебного округа киевскому генерал-губернатору об открытии в Киеве воскресной школы, 24 сентября 1859 г. – ДА м. Києва. Ф. 442, оп. 809, спр. 179, арк. 2.

12. Шульгин В. История университета Св. Владимира / Виталий Шульгин. – С-Пб.: Типография Рюмина и К°, 1860. – 230 с.

У статті розглядається зміст та особливості формування педагогічної майстерності майбутніх учителів у навчальній та виховній системах Київського та Харківського Імператорських університетів першої половини XIX ст. Автором на основі ретроспективного аналізу історичних джерел та спеціальної наукової літератури виокремлюються провідні компетентності майбутніх спеціалістів освітньої галузі, розкриваються форми та методи підготовки вчителя-майстра провідними вітчизняними вищими закладами освіти.

В статье рассматривается содержание и особенности формирования педагогического мастерства будущих учителей в учебной и воспитательной системах Киевского и Харьковского Императорских университетов первой половины XIX ст. Автором на основе ретроспективного анализа исторических источников и специальной научной литературы выделяются ведущие компетентности будущих специалистов образовательной отрасли, раскрываются формы и методы подготовки учителя-мастера ведущими отечественными высшими заведениями образования.

In the article the maintenance and features of forming of pedagogical trade of future teachers in the educational and educate systems of the Kiev and Kharkov Emperor's universities of the first half of the XIX item is considered By an author on the basis of retrospective analysis of history sources and pedagogical literature the anchorwomen's of quality of future specialists of educational industry are selected, forms and methods of preparation of teacher-master open up by leading home higher establishments of education.